

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВИРОБНИКІВ

У статті розглянуто основні підходи до розвитку органічного виробництва в Україні. Зазначено особливості розвитку органічного сільськогосподарського виробництва, а також проблеми та перспективи розвитку даного сектору у сучасних умовах господарювання.

This article contains the basic aspects of organic production development in Ukraine. The article highlights particularities of organic agricultural production development, problems and prospects of sector's development in the actual management conditions.

Ключові слова: органічне виробництво, екологічна продукція, еколого-економічні відносини, екологічне законодавство.

Keywords: organic production, ecological products, ecological-economic relations, ecological legislation.

Сягнувши надзвичайно високого рівня розвитку, суспільство тим самим створило загрозу своєму існуванню. Насамперед, йдеться про інтенсивне якісне та кількісне знищення природних умов та ресурсів, необхідних і достатніх для існування людства. За прогнозом учених Римського клубу, при збереженні існуючих тенденцій у взаємодії суспільства і навколишнього середовища, вже через 35-40 років може розпочатись масове вимирання людства [1]. Політика європейської інтеграції, вступ до Світової Організації Торгівлі (СОТ) – це, по суті, стратегічна можливість формування і реалізації збалансованої політики переходу України до сталого розвитку. Членство в СОТ, Європейському Союзі (ЄС) і сталий розвиток – взаємозумовлені і взаємопов'язані складові цілісної національної політики України. Екологічні вимоги СОТ та інструменти їхньої реалізації здебільшого пов'язані з політикою, що ґрунтується на життєвому циклі сукупного продукту з метою скорочення його негативного екологічного впливу (тиску, навантаження) на навколишнє середовище і здоров'я людей – від видобування сировини до утилізації відходів. Це і є основа політики сталого розвитку, орієнтована на зміну нестійких моделей виробництва і споживання на екологічно чисті моделі. Отже, проголошуючи рішення щодо євроінтеграції, Україна має узгодити свою національну стратегію розвитку із вимогами СОТ, ЄС і міжнародними зобов'язаннями зі сталого розвитку загалом та екологічними зокрема (щодо зміни клімату, збереження біорізноманіття, боротьби зі спустелюванням, зміни нестійких моделей виробництва і споживання, екологічного оздоровлення і відтворення екосистем, басейнів річок тощо). Невпинне поглиблення екологічної кризи викликало необхідність розробки радикальних заходів щодо цілей та пріоритетів розвитку. Одним із шляхів виходу з ситуації, що склалася є розвиток в Україні органічного виробництва.

Особливої актуальності набуває проблема виробництва органічно чистої продукції останніми роками, оскільки нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення в Україні призвело до зниження родючості ґрунтів, поширення ерозійних процесів, збільшення площ забруднених земель тощо. На сьогоднішній день, питанням запровадження та розвитку органічного виробництва в Україні присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Особливо широко ці питання знайшли відображення у працях В. Артиша, А. Вітованова, В. Лавріва, М. Кобця, Д. Легези, Н. Клименка, С. Корчинської та інших вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте, не зважаючи на значний доробок у цій сфері, багато питань функціонування ринку органічних продуктів досі залишаються не визначеними. Розвиток наукових доробок стримується тим, що у нашій державі юридично не існує органічних продуктів, через відсутність закону та стандартів, які регулюють цю сферу і виробництво такої продукції. Відсутність законодавчої бази щодо органічного виробництва, національного органу сертифікації та відповідної ринкової інфраструктури стримують розвиток пропозиції такої продукції з боку вітчизняних виробників. Тож можна сказати, що даний напрямок виробництва розвивається в Україні переважно з ініціативи окремих ентузіастів, хоча інтерес до нього в останні роки значно зростає. Цьому, в першу чергу, сприяє активна позиція громадських організацій та асоціацій діяльність яких спрямована на популяризацію даного напрямку виробництва. Зокрема, в Україні створені та функціонують: Федерація органічного руху України, Міжнародна асоціація учасників органічного виробництва «БіоЛан Україна», асоціація органічного землеробства та садівництва, центр екологічної безпеки споживачів «Екостандарт» та інші.

За визначенням міжнародної федерації розвитку органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) – «органічне сільське господарство» - це виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем та людей [6]. Воно залежить від екологічних процесів, біологічного різноманіття і природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому виключається використання шкідливих ресурсів, які викликають негативні наслідки. Групою дослідників Департаменту сільського господарства США (USDA) запропоновано визначення органічного виробництва – як системи сільськогосподарського виробництва, що забороняє або в значній мірі обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, стимуляторів росту та харчових добавок до кормів при відгодівлі тварин. Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA запропонувала визначати органічне виробництво як систему екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, що підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Таким чином, *органічне виробництво* – це процес, що забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції, використовуючи лише біологічні ресурси та не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Результатом органічного виробництва є екологічно безпечна продукція, вільна від генетично модифікованих організмів та невластивих продуктам харчування хімічних елементів.

Більшістю дослідників вважається, що органічний рух вперше було започатковано у Швейцарії у 1940 році. Пізніше з'явився термін «органічно-біологічне фермерство», під яким розуміли умови, способи і методи виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини. У світі активний розвиток сільськогосподарського руху розпочався у 1973 році після створення Швейцарського інституту досліджень органічного сільського господарства (FiBL), який сьогодні є найбільшим центром із досліджень проблем органічного виробництва. Згідно із світовими визначеннями, органічна продукція повинна відповідати наступним ознакам: вирощена на землі без внесення заборонених речовин протягом трьох років; використання практики консервації, культивації земель, дотримання сівозмін; застосування добрив лише рослинного та тваринного походження; використання пестицидів лише біологічного походження, використання генної інженерії та забруднення стокових вод заборонено[5].

Органічну продукції на світовому ринку поділяють на чотири типи. Залежно від того, як була вирощена продукція, вона може належати до стовідсотково органічної, органічної, зробленої із органічних інгредієнтів або органічної менш ніж на 70% (табл.1).

Таблиця 1. Категорії органічної продукції [5, 7]

Категорії	Характеристика	Маркування продукції	Адаптація категорій до сільськогосподарського виробництва
100% органічна	Повинна мати 100% сертифікованих інгредієнтів	100% органічний продукт	Вироблена із застосуванням 100% органічних ресурсів, відсутність хімічних інгредієнтів при зберіганні
Органічна	Повинна мати більше ніж 95% органічних інгредієнтів. Існують обмеження щодо використання методів виробництва, у яких дозволяється не більше ніж 5% неорганічних речовин	Органічний	Вироблена із застосуванням 95% органічних ресурсів, відсутність хімічних інгредієнтів при зберіганні
Зроблена з органічних інгредієнтів	Повинна мати більше ніж 70% сертифікованих інгредієнтів. Існують обмеження щодо використання методів виробництва, у яких дозволяється не більше ніж 30% неорганічних речовин	Вироблений з органічних...	Вироблена із застосуванням ресурсів, що мають понад 70% органічних інгредієнтів, відсутність хімічних інгредієнтів при зберіганні
Менш ніж на 70% органічна	Може налічувати лише деякий відсоток органічних речовин у складі продукції	Подається список органічних речовин	Використання технологій вирощування із використанням деяких ресурсів, які мають органічні інгредієнти. Під час зберігання допускається використання хімічних елементів із зазначенням їх на продукт

На основі наведених даних виникає питання: наскільки вітчизняна продукція може відповідати вимогам міжнародних стандартів, без дотримання яких неможливий вихід на зовнішні ринки. В Україні склалася ситуація, що дрібні фермери не бачать потреби формально проходити процес сертифікації, щоб отримати органічний сертифікат, через усю цю бюрократичну тяганину та високу вартість сертифікації. Великотоварні ж господарства не вірять, що органічне виробництво дасть їм шанс самодостатньо почуватися як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, навіть якщо продаж конвенційної продукції також передбачає певний ризик, оскільки ринкові ціни постійно коливаються. В той же час ринки органічної сільськогосподарської продукції вже діють у багатьох країнах світу, передусім у США та ЄС, де створена та функціонує відповідна інфраструктура сертифікації та реалізації харчових продуктів. Виробництво продукції характеризується як прибуткове завдяки тому, що ціна реалізації органічної продукції перевищує звичайну більш ніж на 50%. [2]. Мотивацією до споживання органічної продукції є: екологічна безпека харчування, висока якість продукції, вищі смакові якості органічної продукції, збереження природного середовища у процесі виробництва, відсутність генетично модифікованих організмів у складі продукту. Аналізуючи світовий досвід варто зазначити, що типовими споживачами органічної продукції є міські жителі з високою купівельною спроможністю, які належать до середньо та вищого соціального класів, піклуються про здоров'я родини та орієнтуються на високоякісну продукцію. За обсягами споживання органічної продукції на душу населення лідирує Данія, другу позицію займає Швейцарія, третє місце посідають Люксембург та Австрія. Україна, яка має значний потенціал для виробництва сільськогосподарської органічної продукції, її експорту та споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів у розвитку власного органічного виробництва. Так, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь, які задіяні під вирощування органічної продукції становить понад 270 тис. га, а наша держава займає 21 місце серед світових країн-лідерів органічного руху. Частка сертифікованих органічних площ у загальному обсязі сільськогосподарських угідь в Україні становить 0,7%. Крім того, за останні три роки спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, овочі і фрукти, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби. Офіційні статистичні звіти IFOAM підтверджують, що якщо на початок 2003 року в Україні було зареєстровано 31 органічне господарство, то на кінець 2010 їх нараховувалось 142, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь склала 270226 га (табл.2).

Таблиця 2. Загальна площа органічних угідь та органічних господарств в Україні, 2002-2010pp [6].

Роки	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Площа, га	16449	239542	240000	241980	242034	249984	269984	270193	270226
Кількість господарств	31	69	70	72	80	92	118	121	142

За даними федерації органічного руху України, сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватися з 2006-2007 років і складав у 2008 р. – 600 тис. євро, 2009 – 1,2 млн. євро, у 2010р. цей показник зріс до 2,4 млн. євро, а у 2011р. – до 5,1 млн. євро [3]. Відносно повільний розвиток органічного виробництва в Україні викликаний низкою факторів, ключовими серед яких є:

- незавершеність створення законодавчої та нормативно-правової бази, яка б створила умови для розвитку органічного ринку;
- відсутність достатньої кількості офіційно зареєстрованих сертифікаційних центрів, що не дає права виробникам продавати продукцію як органічну;
- недостатня кількість кваліфікованого сільськогосподарського персоналу (агрономів, економістів, технологів), що спеціалізуються на вирощуванні сільськогосподарської продукції;
- нерозвинений ринок органічної продукції, що призводить до відсутності інфраструктури реалізації такої продукції;
- слабкий розвиток внутрішньої інфраструктури;
- слабкий розвиток інтеграції з міжнародними структурами;
- обмежений доступ на зовнішні ринки органічної продукції;
- відсутність належного державного забезпечення (популяризація технологій органічного землеробства, екологічна освіта населення та виробників сільськогосподарської продукції, консультаційна підтримка виробників, спеціалізовані тренінги для керівників господарств).

Від формування ефективного внутрішнього ринку виграють всі учасники. Очевидно, що виробництво екологічно чистих продуктів харчування породжує ряд соціальних, екологічних та медичних благ. Так основними перевагами при веденні органічного виробництва є наступні:

- Безпека харчування – основними фактором при виборі органічної продукції споживачем є безпека харчування (відсутність хімічних елементів) та поживність. Водночас не існує доведеного зв'язку між моделлю споживання органічної продукції та оцінкою стану здоров'я. Також не доведено, що поживніше – органічна чи звичайна продукція.
- Захист навколишнього середовища – при органічному вирощуванні продукції зберігається родючість ґрунтів, знижуються показники забруднення вод, зменшується вплив виробництва на довкілля.
- Смакові якості – за рахунок більшого вмісту вітамінів, збалансованої кількості мінералів більшість органічних продуктів кращі на смак.
- Зниження витрат виробництва – у разі довготривалого виробництва удвічі знижуються витрати виробництва на матеріальні ресурси, за рахунок відсутності витрат на мінеральні добрива та засоби захисту рослин.
- Високі прибутки – органічна продукція коштує від 10 до 100% дорожче за неорганічну, що дає змогу отримувати більші прибутки.

- Зберігання – у органічній продукції менший термін зберігання, ніж у звичайної [5].

Переважає кількість господарств, які займаються виробництвом органічної продукції в Україні, розташовані на півдні (Одеська і Херсонська області), у західній частині (Чернівецька, Тернопільська і Львівська області), а також Полтавська область. Досить часто ці господарства є учасниками проектів щодо впровадження органічного виробництва в Україні та співпрацюють з іноземними компаніями, насамперед, із Швейцарією й Німеччиною. Пропозиція української органічної продукції, що поставляється на експорт, представлена переважно зерновими й олійними культурами. Можна також стверджувати, що вже сформувалися умови для активного формування попиту на органічну продукцію, споживачі готові платити цінову надбавку за високоякісні, корисні й безпечні продукти харчування. На думку українських дослідників, торгова націнка на органічну продукцію українського виробництва не повинна перевищувати 30-50%. Дослідженнями підтверджено, що потенційними споживачами органічної продукції є біля 5% населення великих міст України, які готові платити за неї на 40-50% більше, ніж за звичайну продукцію [3].

Щодо каналів реалізації органічної продукції, то більшу її частину продають на внутрішньому ринку. В Україні лише розвивається мережа реалізації органічної продукції, в основному вона представлена відділами у великих супермаркетах. Отже, ще рано говорити про ефективне функціонування ринку органічної продукції. В країні лише відбувається формування нормативно-правової бази, яка б регулювала розвиток вітчизняного органічного виробництва. З 1 січня 2012 року вступив в дію закон «Про органічне виробництво», прийнятий 21 квітня 2011 року [4]. Він має визначати основи ведення органічного господарства, засади державної політики та принципи органічного виробництва, повноваження органів управління у відповідній сфері, загальні вимоги щодо вирощування, переробки та реалізації органічної продукції, умови її сертифікації, відповідальність за порушення умов тощо. Метою прийняття закону є визначення правових, економічних та соціальних основ ведення органічного сільського господарства, вимог щодо вирощування, виробництва, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції і сировини, а також забезпечення раціонального використання ґрунтового покриву, охорону здоров'я населення та збереження довкілля. Прийняття закону дозволить значно збільшити обсяги виробництва конкурентоспроможної української продукції, насичення внутрішнього ринку високоякісними продуктами та створити передумови для формування екологічної свідомості населення. Законом визначено, що продукція, яка відповідає вимогам органічного виробництва, буде маркуватися як «органічний продукт», проте державний логотип для органічної продукції ще потребує розробки і затвердження. За оцінками експертів світовий ринок споживання органічних продуктів складає близько 40 млрд. євро та має стійку тенденцію до подальшого зростання. У зв'язку з цим ефективна дія прийнятого закону забезпечить українським виробникам стійкі позиції на внутрішньому та міжнародному ринках.

З огляду на вищезазначене, прийняття закону повинно започаткувати розробку повного пакету нормативно-правових актів для формування ефективної законодавчої бази європейського рівня. Одним з таких документів є підготовлена Федерацією органічного руху України Концепція державної програми розвитку органічного виробництва. Метою програми є забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України шляхом розвитку та підтримки ведення органічного виробництва як одного з пріоритетних напрямків реалізації державної аграрної політики спрямовано на:

- збереження та поліпшення родючості ґрунтів;
- забезпечення конкурентоспроможності української продукції в умовах інтеграції України до світового економічного простору;
- сприяння збереженню здоров'я нації шляхом забезпечення населення якісними та безпечними сертифікованими органічними продуктами харчування та іншими товарами;
- охорону навколишнього середовища та збереження біорізноманіття;
- створення належних умов для розвитку сільських територій.

Критерієм успішності виконання Програми буде значення частки земель під органічним виробництвом у відсотках від загальної площі сільськогосподарських угідь країни. У ході виконання Програми планується досягти наступні показники (частка земель сертифікованих органічних господарств має становити): до кінця 2012 року – 2%, до кінця 2015 року – 7%.

Таким чином, розвиток ефективного ринку органічного виробництва в Україні дозволить нашій державі підвищити конкурентоспроможність власних виробників, забезпечити гідні умови для здоров'я та життя населення, створити сприятливі умови для розвитку сільських територій та поліпшити екологічний стан довкілля.

Література

1. Артиш В. І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 117–120.
2. Витованов А.Д. Методы органического земледелия в овощеводстве – инновационный продукт // Овочівництво і баштанництво. – 2007. – Вип.53. – С.6-8
3. Гейдт О.П. Розвиток екобезпечних технологій в сільськогосподарському виробництві // 36. наук. Праць Таврійського державного агротехнічного університету. Серія: економічні науки. – 2010. - №3 (11). – С.308-315
4. Закон України «Про органічне виробництво» від 21.04.2011 рр. – Інтернет-ресурс: www.rada.gov.ua
5. Легеза Д.Г. Процес розвитку виробництва органічної продукції в Україні // Економіка АПК. – 2010. – Вип.5. – С.43-49
6. Принципы органического сельского хозяйства. – Інтернет-ресурс: www.organic.com.ua
7. Marketing trends for organic food in the 21st century. Series on computers and Operations Research. Baourakis G. – London: World Scientific, 2004. - 337p.